

ТИББИЙ ДЕОНТОЛОГИЯ МАСАЛАЛАРИ

Болтаев Нодиржон Абдусаломович

Каландарова Раиса Якупбаевна

Эшмуротов Гулом Мухторович

¹Тиббиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Навоий давлат университети Табиий фанлар ва тиббиёт факультети Клиник фанлар кафедраси доценти. Навоий шаҳри, Ўзбекистон. 210100

²Навоий давлат университети Табиий фанлар ва тиббиёт факультети Клиник фанлар кафедраси ўқитувчиси. Навоий шаҳри, Ўзбекистон. 210100

³Навоий давлат университети Табиий фанлар ва тиббиёт факультети Клиник фанлар кафедраси ўқитувчиси. Навоий шаҳри, Ўзбекистон. 210100

КИРИШ

Тиббий амалиётда шифокор ёки тиббиёт ходимининг касбий бурчи, ахлоқий масъулияти, бемор билан мулоқоти ва жамият олдидаги масъулияти — буларнинг барчаси деонтология (грекча deon — бурч, вазифа) тушунчаси остида жамланган. Медицинада деонтология (тиббий деонтология) — шифокорларнинг касбий ахлоқ қоидалари, бурчлари, этик ва касбий меъёрларни ўрганувчи соҳадир. Бу соҳанинг ахамияти ҳозирги даврда алоҳида ўрин эгаллайди: технологиялар тез ривожланмоқда, сунъий интеллект, рақамлашув, транслантология каби янги соҳалар пайдо бўлмоқда ва тиббий амалиётда янги ахлоқий, ҳуқуқий, ижтимоий муаммолар юзага келмоқда.

Шу мақолада: аввало тарихи ва назарий асослари кўриб чиқилади; ҳамда махсус ҳолат сифатида ысм билан Ибн Синонинг тиббий деонтологияга оид қарашлари, унинг асарлари мисолида келтирилади; сўнгра замонавий тиббий деонтология масалалари ва ҳаётий кўринишлари муҳокама қилинади; ниҳоят хулоса ва таклифлар билан яқунланади.

1. Тиббий деонтологиянинг назарий ва тарихи асослари

1.1. Деонтология тушунчаси

Тиббий деонтология бу — тиббий амалиётда шаклланган бурчлар, қоидалар, этик принциплар йиғиндиси. Шифокорнинг қандай қилиб бемор билан муносабат қилиши, уларнинг ҳуқуқлари ва масъулиятлари, тиббий сирни сақлаш, ҳурмат-эҳтиром, адолат, инсондон инсонга муносабат — барчаси мазкур соҳанинг доирасида. Масалан, бир мақолада шундай ёзилгандир: «Deontology in medicine is a complex and multifaceted subject that delves into the ethical principles guiding medical professionals' actions and interactions with patients, colleagues, and society at large». (wos.academiascience.org)

Шу билан бирга, тиббий деонтология — ахлоқшунослик (этика), ҳуқуқ ва касбий меъёрларнинг кесишув чеккасида жойлашган.

1.2. Тарихий ривожланиш

Тиббий ахлоқ ва деонтология тамойиллари қадимдан мавжуд. Масалан, Европада анъанавий грециялик тиббиётчилардан бошлаб, кейин Ислом оламида, кейин янги даврда кодекслар шаклланган. (PubMed). Ўзбекона ва ислом цивилизацияси доирасида ҳам бу соҳанинг шаклланиши муҳимдир. Жумладан, Ибн Сино каби олимлар бу жараёнда муҳим рол ўйнаган.

1.3. Деонтология ва замонавий вазият

Хозирги замонда тиббий амалиётда янги технологиялар, тиббиётда интердисциплинар ёндашувлар, глобаллашув каби омиллар деонтология масалаларини янги босқичга кўтармоқда. Масалан, “Технологик тараққий ва тиббий деонтология: гибрид клиник методологияга қараш” номли мақолада таъкидландики: тиббий деонтологияни янги кўринишда қайта кўриб чиқиш керак, чунки сунъий интеллект, маълумотларни таҳлил қилиш, рақамлашув тиббиётда катта ўзгаришларни келтирмоқда. (MDPI). Шуниси муҳим-ки: деонтология ҳамда биоэтика, тиббий ҳуқуқ ўртасида ёнма-ён кетади, аммо унинг ўзига хосликлари мавжуд — бурч, масъулият, касбий меъёрлар.

2. Ибн Синонинг тиббий деонтологияга ёндошуви

2.1. Ибн Сино ким эди?

Ибн Сино (≈ 980–1037) — бу ориентда дунёга машҳур тиббиётчи, фалсафачи, энциклопедист. (medt.tj) Унинг энциклопедик асарларидан бири — Ал Қанун фи т Тибб (латинча The Canon of Medicine) бўлиб, тиббиёт тарихи учун муҳим аҳамиятга эга. (The James Lind Library)

2.2. Ибн Синонинг тиббий ва этик қарашлари

Аниқ қилиб: Ибн Сино тиббий фани ва касбини фақат техник амаллар йиғиндиси эмас, балки инсонга хизмат этадиган, мақсади соғлиқни сақлаш ва тиклаш бўлган инсоний ёндашув деб билади. Масалан, ушбу иктибос:

“Medicine is a science from which one learns the conditions of the human body with regard to health and the absence of health; the aim being to protect health when it exists and restore it when absent.” (PMC)

Бу ибн Синонинг даъво-си — тиббиётнинг ахлоқий ва инсонпарварлик томонини ҳам қамраб олади.

Шунингдек, мавжуд тадқиқотларда айтилишича: ибн Сино тиббий этикага нисбатан “васийа” (васиф, маслаҳат) тушунчасини ишлатган. (journals.salviapub.com)

Қайд этилишича, Ал-Қанунда махсус этика бўлими мавжуд бўлмаса-да, бир фурсатда касбий ахлоққа оид маслаҳатлар берилади. (journals.salviapub.com)

Шу билан бирга, Ибн Сино беморнинг шахсий хусусиятларини, конституциясини ҳисобга олиш кераклигини таъкидлайди: "Each patient has a unique set of personal qualities."

Бу — шифокорга хос бўлиши лозим бўлган индивидуал ёндашув тамойилдир.

2.3. Ибн Синонинг деонтология тамойиллари

Ибн Синонинг тиббий деонтологияга оид бир неча ғоялари куйидагилардан иборат:

- Тиббиёт инсон ҳаётини сақлаш ва тиклашга қаратилган: "The aim being to protect health when it exists and restore it when absent." (PMC)

- Шифокор касби фақат мавҳум билим эмас, назарий ва амалий қирраларни жамлаган фан: "some arts and philosophy have theoretical and practical parts... medicine, too, has its theoretical and practical parts." (The James Lind Library)

- Беморнинг шахсий хусусиятлари, конституцияси ва шароити ҳисобга олиниши зарурлиги: "Each patient has a unique set of personal qualities."

- Илмни сабабларини ўрганиш кераклиги — бу онгли амалиётни таъминлайди: "The knowledge of anything... is not acquired or complete unless it is known by its causes." (Abdul Wahab Junaid)

- Шифокорнинг шахсий фазилатлари — билим, виждон, ҳаққонийлик, инсонпарварлик — муҳимлигини таъкидлаш: масалан, "An ignorant doctor is the aide-de-camp of death." (Abdul Wahab Junaid)

- Профилактика ва соғлиқни сақлашни биринчи вазифа сифатида кўриш: ибн Сино "Seven Doctrines of Preservation of Health" ни таълиф қилган. (PubMed)

2.4. Иқтибослар

Иқтибос 1

"Medicine is a science from which one learns the conditions of the human body with regard to health and the absence of health; the aim being to protect health when it exists and restore it when absent." (PMC). Бу иқтибосда тиббиётнинг мақсади — соғлиқни сақлаш ва тиклаш — аниқ ёзилган.

Иқтибос 2

"Each patient has a unique set of personal qualities". Бу беморга индивидуал ёндашув зарурлигини кўрсатади, бу деонтологиянинг бир қисми.

Иқтибос 3

“An ignorant doctor is the aide-de-camp of death.” (Abdul Wahab Junaid).
Бу — шифокор билимсиз ва виждонсиз бўлса, натижаси салбий бўлиши мумкинлигини айтган.

2.5. Ҳозирги шароитда ибн Сино ғояларининг аҳамияти

Ибн Синонинг бу тамойиллари ҳозирги тиббий деонтология учун ҳам аҳамиятлидир. Масалан:

- Ҳар бир беморни умумлаштирмай, унинг индивидуал конституцияси, ҳолати, истаклари — деонтология талабларида.

- Тиббиёт фақат “касални енгил” эмас, балки “соғлиқни сақлаш” вазифасини ҳам ўз ичига олиши керак — профилактика муҳим.

- Шифокор билимли ва ахлоқий бўлиши шарт — бу ишончли тиббий алоқа, бемор–шўфо ҳисси учун зарур. Шу жиҳатдан, Ибн Синонинг ғоялари замонавий тиббий ахлоқ, беморнинг ҳуқуқлари, тиббий хизмат сифати ва касбий маданият учун манба бўлиб хизмат қилади.

3. Тиббий деонтологиянинг замонавий масалалари ва ҳаётий мисоллар

3.1. Замонавий деонтологиядаги муаммолар

- Электрон тиббий маълумотлар, кишиларнинг шахсий тиббий маълумотларини ҳимоялаш — “тизимлашув ва маълумотлашув” замонасида баҳолаш керак бўлган муаммо. Масалан, бир мақолада шундай ёзилган: “With the increasing use of Artificial Intelligence ... healthcare professionals are presented with new ethical and professional challenges.” (PubMed)

- Диагноз ва терапиянинг турли автоматлашган тизимлари — шифокор бурчи, масъулияти қандай бўлиши кераклиги ҳақида саволлар туғилади.

- Беморнинг автономияси, розилик, маълумот бериш (informed consent) каби тамойиллар тиббий деонтологияга қўшимча юк келтирмоқда. Масалан, “Meaning and role of medical deontology today” мақоласида деонтология, биоэтика ва ҳуқуқнинг кесишув нуқталари таҳлил қилинган. (mattioli1885journals.com)

- “Иоятрогеник” (йиқитувчи) хатар — яъни тиббий арақлар натижасида юзага келувчи асоратлар — бўйича деонтологияни тиклаш зарурлиги. Масалан: “Medical Deontology and Prevention of the Iatrogenic Diseases” мақоласида бу мавзу ёритилган. (journals.4science.ge)

3.2. Ҳаётий мисоллар

Мисол 1: Электрон тиббий карталар ва махфийлик

Бир замонавий касалхонада беморлар маълумотларини электрон тизимда сақлаш йўлга қўйилган. Бу жуда қулай, аммо махфийлик тарафидан хатарлар мавжуд — кимлар бу маълумотларга кириши мумкин?

Маълумотлар бузилганида ким жавобгар? Бу ҳолатда тиббий деонтология — беморнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш, шифокор ва муассаса масъулияти, маълумотларнинг хавфсизлиги вазифаларини яққол талқин қилади.

Мисол 2: Сунъий интеллект воситаси билан ташхис

Тиббий центр сунъий интеллект (ИИ) воситаси билан томография натижаларини автоматик таҳлил қилиш тизимини жорий қилмоқда. Бу қулайлик келтиради, аммо шифокорнинг бурчи нима бўлади? Агар ИИ хатолик қилса — кимга жавобгарлик? Бу масалада деонтология шифокорнинг “беморга шахсан жавобгарлик” тамойилини асослашда қўлланилиши керак. Мақолада айтилишича: “This new paradigm necessitates the evolution of the Medical Code of Ethics.” (PubMed)

Мисол 3: Трансплантология ва ҳаётни охирлаш

Масалан, бир бемор трансплантация кутиб турибди, аммо бир нечта клиниклар унинг амал қилиш имконияти пастлигини ҳисобга олишди. Бунда шифокорлар қандай ҳал қилувчи бўлса — биринчи бурчимиз нимада? Унда тиббий деонтология — “соғлиқни сақлаш” ва “зўрият қилиб беморни жонига зарар етказмаслик” тамойиллари орасида тенгликни таъминлаши лозим. Масалан, профилактика ва ҳаёт сифатини сақлаш тамойили трансплантологияда жуда муҳимдир.

3.3. Замонавий деонтология учун тақлифлар

- Тиббий ахлоқ кодекслари ва деонтология принциплари доимий равишда янгиланиб туриши керак, чунки технологиялар ўзгарапти. Масалан, “Meaning and role of medical deontology today” мақоласида шундан сўз бор. (mattioli1885journals.com)

- Шифокорлар тайёргарликдан ўтишида деонтология, биоэтика, мулоқот маданияти, маълумотларни ҳимоя қилиш каби соҳаларда билимга эга бўлиши лозим. Масалан, “Fundamentals of good medical practice” мақоласида таъкидланган. (iasj.rdd.edu.iq)

- Институционал жиҳатдан ҳам жамоа, муассаса, давлат томонидан тиббий деонтологияга оид қоидалар, стандартлар ва текширув тизимлари жорий этилиши керак.

- Амалиётда бемор билан мулоқот маданияти — ахлоқий маданият — унинг ҳуқуқлари, тиббий ғоялари, диагноз ва терапия жараёнида ахборот бериш каби жиҳатларга эътибор қаратилиши зарур.

4. Ибн Сино ғоялари ва замонавий деонтология ўртасида боғланиш

Ибн Синонинг юқорида келтирилган тамойиллари — тиббий деонтологиянинг асосий қолибларидан бири бўлиб, замонавий вазиятда ҳам беназир аҳамиятга эга. Унинг “беморга индивидуал ёндашув”, “соғлиқни сақлаш биринчи вазифа”, “билим ва этика бирлиги” каби ғоялари ҳозирги замонавий шифокорлик маданиятида ҳам муҳимдир.

Масалан, ҳозирде профилактика, беморнинг ҳуқуқлари, тиббий хизматда ахлоқ ва касбий маданият — барчаси Ибн Синонинг ғоялари воситасида ривожланган деб қараш мумкин.

Шу сабабдан, ўқитишда, тиббий таълим ва касбий ривожланишда бир жиҳатдан Ибн Синонинг асарларидан фойдаланиш — фақат тарихи маҳорат эмас, балки амалий этик қоидаларни бойитиш имконини беради.

Хулоса

Тиббий деонтология — шифокорлик ва тиббий хизмат соҳасида касбий бурч, ахлоқий мас’улият, бемор билан муносабат, жамиятга хизмат каби элементларни қамраб олган муҳим фан бўлиб, ҳозирги даврда технологиялар ва глобаллашув таъсири билан ҳам янги босқичга кўтарилмоқда.

Ибн Синонинг тиббий амалиёт ва этика бўйича ишланган ғоялари тарихий манба бўлиб, ҳозирги тиббий деонтология учун ҳам муҳим илҳом манбаи ҳисобланади. Замонавий тиббий амалиётда электронлашув, сунъий интеллект, шахсий тиббиёт, маълумотлар ҳимояси каби муаммоларни ҳал қилишда — деонтология принципларининг сақланиши муҳимдир.

Шифокорлар, тиббий муассасалар, таълим муассасалари деонтологияни ўқитиш ва татбиқ қилишга алоҳида эътибор бериши керак. Бу нафақат беморнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, балки соғлиқни сақлаш тизимининг самарадорлиги ва жамиятда тиббий хизматга бўлган ишончни мустаҳкамлайди.